

Довбенко Т.В.,

викладач кафедри соціально-
гуманітарних дисциплін

НУФВіС України

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОПСИХОЛОГІЇ
ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ УКРАИНСКОЙ ЭТНОПСИХОЛОГИИ
FILOSOFSKIE ASPEKTY AT ETNOPSINOLOGII

Ключові слова: філософські школи, етнопсихологія, музична етнографія, ментальність, українська історіософія, психокультура, національна вдача.

Ключевые слова: философские школы, этнопсихология, музыкальная этнография, украинская историософия, психокультура, национальный характер.

Keywords: philosophical schools, ethnopsychology, music ethnography, philosophy, psihokul'tura, Ukrainian national character

Анотація.

У статті розглядаються особливості історії становлення етнопсихології, як науки. Відслідковуються напрямки становлення етнопсихології у різні періоди історії України, а також проаналізовано історичний спадок вітчизняної етнопсихологічної науки XIX-XX ст. Розглядаються риси українського національного характеру, національної самосвідомості з позицій Г. Шпета, І. Мірчука, І. Франка, В. Яніва, Я. Яреми та ін.

Аннотация.

В данной статье особенности истории формирования этнопсихологии как науки. Отслежены направления формирования этнопсихологии в разные периоды истории Украины. Анализируется историческое наследие национальной этнопсихологической науки XIX - XX веков. Обсуждаются особенности украинского национального характера, национальное сознание с позиций Г. Шпета, И. Мирчука, и. И. Франка, В. Янива, Я. Яремы и др.

Summary.

This article discusses the features of the history of the formation of the etnopsihologiï, as a science. There are directions of formation of etnopsihologiï in

different periods of the history of Ukraine, and also analyzed the historical legacy of the national ethnopsychological science of the nineteenth and twentieth centuries. Discusses the features of Ukrainian national character, national consciousness from g. Špeta, i. Mirčuka, i. Franko, v. Āniva, j. of Jeremiah and others.

Постановка проблеми. Процеси державотворення, що відбуваються в Україні, вимагають системного підходу до проблеми компетентності особистості, а саме: урахування етнопсихологічного контексту при підготовці кваліфікованих спеціалістів, здатних ефективно застосовувати набуті знання не в абстрактних умовах, а в конкретному соціокультурному середовищі. Дослідження національної ментальності України – особливо в соціально – філософському аспекті – є важливою, проте на сьогодні майже не дослідженою темою у вітчизняній філософській думці, цікавою теоретичною й практичною проблемою.

Поняття “етнічна психологія” головним чином вживається у двох значеннях: а) для визначення особливостей психологічного (психокультурного) життя народу, його типологічних угруповань та його індивідуальних представників; б) для позначення кола питань, проблем, що мають вивчати соціально-політичні науки (соціологія, соціальна психологія, етнологія, політична географія, соціальна історія та інші) в галузі психології народу, його угруповань та індивідуальних представників [1, 39]. л

Створення спеціальної дисципліни – “психології народів” – було проголошено в 1860 році німецькими вченими М. Лацарусом і Г. Штейнталем, що і стало роком народження нового напрямку в науці - етнопсихології. Вони взяли за основу “дух народу”, як певну таємничу субстанцію, яка залишається незмінною за різних обставин і забезпечує єдність національного характеру попри всі індивідуальні відмінності. Зміст “народного духу”, на думку основоположників “психології народів”, можна розкрити шляхом порівняльного вивчення мови, міфології, моралі культури.

Початок психології, як точної науки пов'язаний з дослідями німецького психолога В. Вундта наприкінці ХІХ століття. Протягом 20-ти років він працював над 10-томним виданням “Психологія народів”. Вчений вважав, що “в різних формах духовного спілкування, а особливо в розвиткові мови, міфу та звичаїв, ми натрапляємо на такі види духовного зв'язку і взаємодії, які хоча й різняться в дуже суттєвих аспектах від зв'язку утворень в індивідуальній свідомості, проте мають не меншу, ніж ця остання, реальність.” Приблизно в цей час російським фізіологом В. Бехтеревим створюється подібна лабораторія при Казанському університеті.

У першій половині ХХ ст. науковий світ Європи перебував перед впливом ідей М. Лацаруса, Г. Штейнталя, В. Вундта. В їхніх працях ішлося, що головна сила історії – народ, або “дух цілого”, який виражає себе в мистецтві, релігії, мові, міфах, звичаях тощо. Індивідуальна ж свідомість є лише його продуктом, ланкою деякого психічного зв'язку. Відтак завданням історіософії робилося пізнання “духу народу”, відкриття законів духовної діяльності народу.

Вітчизняна етнічна психологія у ХХ столітті пройшла ряд етапів свого становлення. Як відомо, Україна наприкінці ХІХ - на початку ХХ століття входила до складу різних держав. Більша частина української етнічної території належала до Російської імперії, західна частина - перебувала під владою Австро-Угорщини. Хоча розвиток психології в кожному з регіонів України відбувався в руслі світової науки, але ж мав і свою специфіку.

В Україні першим, хто зацікавився проблемою етнопсихології, був М. Костомаров, який у 1861р. в журналі «Основа» виступив зі своєю славетною статтею – і, як на свій час, дуже вдалою спробою аналізу - “Дві руські народності”. Автор робить акцент на самобутності, національній виокремленості українського народу у світовій спільноті і поруч з російським та польським народами.

Побудова дослідження на порівнянні двох народностей мала чітко окреслену політичну спрямованість.

Відомий вчений В. Бехтерев автор праць “Коллективна рефлексологія”, “Об’єктивна психологія”, “Навіювання у суспільному житті” також не міг не звернути увагу на проблеми етнопсихології. У своїх працях, він прийшов до висновку, що кожна нація має свій темперамент й свої своєрідні риси характеру, а також специфічні особливості розумової діяльності, які закріплюються й відповідно передаються біологічним шляхом.

Випускник Київського університету святого Володимира Г. Шпет в дореволюційні роки в Московському університеті почав читати курс етнічної психології. В 1917 р. у журналі “Психологическое обозрение” була надрукована його стаття про етнічну психологію, а в 1926 р. з під його пера вийшла книга під назвою “Вступ до етнічної психології”, яка була написана ще в 1916 р. У 1920 р. Шпет організував перший у Росії кабінет етнічної психології. Етнічна психологія, на його думку, насамперед повинна вивчати переживання людей, які викликані соціальними явищами, мовою тощо. Г. Шпет пов’язував формування етнічної ідентичності не з фізіологічними процесами, а з розробкою конкретного ставлення до етнічних та культурних цінностей в результаті емоційних переживань, ними викликаних. Цікава також ідея, що глибока внутрішня єдність народу залежить не лише від людини, а й від суспільства [6, 463]

Наприкінці 20-х – початку 30-х років ХХ ст. Л. Виготським була розроблена культурно-історична концепція вищих психічних процесів, згідно якої вищі, опосередковані знаками психічні процеси людини детермінуються не біологічно, а соціокультурними чинниками. До об’єкта етнічної психології Виготський пропонував відносити й “психологію примітивних народів”, розуміючи під цим порівняння психічної діяльності сучасної цивілізованої людини й первісного “примітива”.

У Західній Україні становленню етнопсихології сприяла Львівсько-Варшавська філософська школа, створена К.Твардовським. Він же започатковує у 1901 році першу у Польщі психологічну лабораторію. На

українську науку він мав опосередкований вплив через своїх учнів-українців, з яких найвідомішим був психолог С. Балея - професор Львівського університету, автор першого підручника з психології українською мовою.

Дослідження етнопсихологічних феноменів належить ряду західноукраїнських вчених: В. Гнатюку, М. Грушевському, О. Колесі, І. Мірчуку, І. Франку, Я. Яремі. Вони вважали, що найбагатшим матеріалом для дослідження етнопсихологічних феноменів на теренах України є народний фольклор.

Ф. Колеса працював над дослідженням музичної етнографії: записування мелодій, що традиційно зберігаються у народній пам'яті – відіграє велику роль не лише у музикознавстві, але й в інших галузях науки (зокрема для етнології, психології).

В. Гнатюк предметом своєї наукової зацікавленості обрав фольклористику. На його думку, національна етнографія, незважаючи на несприятливі умови, не тільки не лишилася позаду, але в окремих напрямках змогла випередити інші народи.

Тим, що в Західній Україні наприкінці ХІХ- у першій чверті ХХ ст. було зібрано стільки фольклорного матеріалу, ми маємо завдячувати М. Грушевському та І. Франкові. Вони розуміли, що без вивчення народної творчості неможливо всебічно пізнати дух народу.

Після Першої світової війни психологія розвивалася в надзвичайно тяжких умовах сталінського терору. Як наука про суть людини та її діяльність, уже з самого початку свого існування набула значення, яке перейшло межі суто наукової сфери, тому відчувала за собою особливий контроль з боку тодішньої влади.

Специфіка української науки в західних регіонах України між двома світовими війнами полягала в тому, що вона розвивалася далі як при Науковому Товаристві ім. Т.Шевченка у Львові, так і в еміграційних центрах, переважно в Чехословаччині (Прага, Подєбради), менше у Варшаві, Берліні й Парижі. Центром

української еміграції стала Прага, де у 1921 році був відкритий Український вільний університет, який довгий час залишався єдиним українським університетом у світі. Необхідного рівня було досягнуто у 30-40-і роки ХХ століття такими вченими як Я. Ярема (“Українська духовність у культурно-історичних виявах”), Д. Чижевський (“Головні риси українського світогляду в українській культурі”), І. Мірчук (“Світогляд українського народу”), Ю. Русов (“Душа народу - дух нації”), Ю. Липа (“Призначення України”)[4, 46].

Провідною ідеєю досліджень названих вчених було вивчення і висвітлення українського світогляду та духовності. Зокрема, І. Мірчук стверджував, що український світогляд ґрунтується на виразній, ідеалістичній рисі. Українці так само, як і інші народи, не мають надто великого інтересу до теоретичних міркувань, а більше приділяють уваги практичній філософії та питанню етики. Вчений розглядав питання етнопсихології з позицій філософа тоді, як Я. Ярема виступав, як перший професійний психолог в Західній Україні. Він, критично переосмислював надбання своїх попередників, констатував, що вдача людини чи народу – це не просто сума поодиноких властивостей, а суцільна структура. Ярема підкреслював - національна вдача не закостеніла, а здатна до зміни. Вчений робить припущення щодо факторів, які вплинули на формування національного характеру українського народу. Перший – географічні умови, а другий – історія. “Безнастанні історичні лихоліття, які були вислідом передусім пасивного відношення до дійсності, спричиняли кожний раз нову втечу від світу,... На ґрунті такої психології виростала духовна культура, яка зі свого боку знову впливаючи, в дусі тої психології народ далі виховувала” [5, 88].

Історіографічну розробку проблеми становлення української історіософії, знаходимо у творах М. Драгоманова, О. Лазаревського, М. Василенка. Під впливом праць В. Антоновича, М. Грушевського,

В. Липинського відбувається остаточне виокремлення історіософії з українського духовно - культурного середовища. Знаковою у цьому сенсі є монографія Я. Яреми “Українська духовість у її культурно-історичних виявах” (1935), яка написана як синтез історіософії та психоаналізу. Основні положення праці залишаються актуальними й нині. Великі трагедії українського народу: голодомори, масштабні депортації, нищення носіїв українського духу та традиції обернулися виявом тих негативних рис української ментальності, з якими закликав Я. Ярема боротися освітньо - виховними методами. Він вважає, що “українська духовість” у своїй основі виявляє низку прикмет однобічно інтроверсійного типу. У центрі “української духовості”: 1) внутрішній світ, культ духовності (змагання до ідеалу, моральної доброти і краси) та підхід до всього з точки зору його моральної вартості (моралізм); 2) скептицизм щодо сили соціального інтелекту та вартості його здобутків (техніки, економіки, освіти, політично - суспільної організації) й активності назовні. Це обумовлює переважання “емоціоналізму” соціальної психіки. [3, 133]

Фундаментальні дослідження з питань етнопсихології здійснив ще один вчений В. Янів. Він підійшов до питання вивчення даної проблеми з нетрадиційного боку. Праця вченого “Психологічні основи окциденталізму”, розглядала зв’язок психічних основ європеїзму і духовної кризи, яку переживала європейська культура в 30-40-х роках ХХ століття із роллю України у духовному житті Заходу. Розглядаючи зв’язок України із Заходом він підтримав думку І. Крупницького, що “Україна, належачи фізично до Сходу Європи, належить духовно до Західної Європи”[5, 17]. В. Янів приходить до висновку, що українська нація має “шляхом творення спільної, оригінальної культури причинитися до поступу людства й наблизити людство до ідеального стану, де буде повна гармонія індивідуального з загальним і де ця гармонія буде поставлена на службу Богові”.

Як об'єктивний духовно-культурологічний феномен, етнічна психологія виявляє себе в тих чи інших соціально-психологічних якостях, психокультурних укладах та нормах життя народу, його психоетнічних та соціопобутових орієнтаціях, а також звичаях та традиціях психоспецифічної забарвленості. Психічне життя різних націй має бути різним, воно не може бути “однаковим”, певна річ існує етнопсихологічна диференціація “мрій та дій” різних народів. Починаючи з 40-50-х рр. ХХ ст., низка дослідників Заходу (Л. Снайдер, А. Мартіні, Г. Момзен, А. Козінг, І. Ганземса та інші) порушили питання про виявлення особливостей соціопсихічного життя національних суспільств сучасності, народів країн світу. Це завдання науки є актуальним і стосовно нинішньої України. Близьким терміну “етнічна психологія” є поняття “національна психологія”, а також ці два поняття щільно, і не раз, перетинаються із поняттям “національний характер”. Зв'язок національної психології та національного характеру з ментальним феноменом стає зрозумілим, коли нація вивчається через визначення специфічних комбінацій різних загальнолюдських рис, властивих всім націям[2, 68] .

Фактори формування української національної ментальності і сьогодні є актуальною проблемою соціально-філософських розвідок вітчизняних науковців. Загальний висновок їх праць: нації відрізняються одна від одної не тільки умовами їх життя, а й духовним складом, що виражається в особливостях національної культури й ментальності. Ментальність є наслідком тривалого історичного розвитку національного соціуму. Такий розвиток породжує певний надіндивідуальний “національний дух”, що робить націю самостійною, автономною, самодостатньою складовою людства, цілісною етнічно, культурно й психологічно, такою що характеризується багатьма власними характеристиками й особливостями, зокрема, ментальністю.

Література:

1. Варзар І. Етнічна психологія (етнопсихологія) // Мала енциклопедія етнодержавництва. – К.: Генеза, Довіра, 1996.

2. Бондаренко О.В Українська ментальність в розмаїтті національних ментальних формоутворень й архетипів: історико-культурний аспект 2008 Гуманітарний вісник ЗДІА випуск 32 с.68 – 942 с
3. Гапон Н.П. Історіософські погляди Якіма Яреми в праці «Українська духовність в її культурно-історичних виявах»
<http://www.asv.gov.ua/content/nauka/editions/18/2012-18/126-136.pd>
4. Данилюк І.В. Історія психології в Україні: Західні регіони (остання чверть ХІХ – перша половина ХХ ст).- Київ: Либідь, 2002.-152 с.
5. Янів В. Психологічні основи окциденталізму. Мюнхен. 1996р. 204с.
6. Шпет Г. Г. Введение в этническую психологию // Шпет Г. Г. Сочинения. – М.: Правда, 1989. – С. 475-574.